

Taj je arhiv temeljno polazište za proučavanje povijesti kartografiranja Bosne i Hercegovine. A na tim je dokumentima - kartama, zabilježena specifična povijest jedne zemlje. Autor nastoji omogućiti čitatelju novi vid čitanja povijesti Bosne i Hercegovine. Stoga ova knjiga "Descriptio" nije nastala zbog neke političke svrhe ili aktualne političke situacije, nego kao znanstveno, na izvorima utemeljeno djelo, kako bi naša i inozemna javnost stekla što jasniji sud o nekim povijesnim pitanjima u svezi s Bosnom i Hercegovinom. Čitatelj iz tih zemljovida također može razaznati da nam se i domovina Hrvatska nije kroz povijest smanjivala sa zapada, nego s istoka. A budući da se temelji na primarnim izvorima, iznošenje i tumačenje, odnosno iščitavanje političke, vjerske i gospodarske povijesti Bosne i Hercegovine sa starih karata, primarna je svrha ovoga djela. Kartografiranje Bosne i Hercegovine ima dugu i specifičnu povijest, a ta specifičnost dolazi zbog višestoljetne okupacije bosansko-hercegovačkog teritorija od strane Turaka. Karte su pravljene u Beču, Veneciji, Parizu, Amsterdamu, Antwerpenu, Rimu itd. Stoga je i zanimljiva dokumentirana povijest Bosne i Hercegovine na pojedinim primjercima starih zemljovida. Hercegovina je na kartama iz Venecije dio Venecijanske Dalmacije, pa se stoga na kartama nalazi više od Bosne. Naime, za vrijeme Turaka nije bilo kartografiranja. Ono malo karata što postoje, vrlo su oskudne, no za povijest kartografije i Bosne i Hercegovine tim dragocjenije. Turska Hrvatska je izraz što su ga uveli Turci, budući da su bili svjesni kako su krajevi koje su osvojili pripadali Hrvatskoj. Tako je bilo sve do 1878. godine u svim zemljovidima svijeta. Tek Austrija, koja se poslije 1878. godine čudno odnosi prema Hrvatskoj, uvodi naziv Bosanska krajina mjesto Turske Hrvatske. Bio je to ustupak Srbima. Sve to svjedoče stari zemljovidi što će ih javnost u nas po prvi puta ugledati. Te karte zorno oslikavaju etnički momenat triju naroda koji žive na tom području: hrvatskoga, srpskoga i muslimanskoga.

Godine 1993. isti je autor objavio veoma važno i zapaženo djelo (u nas i u svijetu), djelo europskoga značenja "Descriptio Croatiae". U njemu je prikazao i opisao zemljovide Hrvatske. Isti je autor predao za tisak djelo "Rijeka i Klobučarić - Rijeka i Kvarnersko primorje na starim zemljopisnim kartama s naročitim obzirom na doprinos hrvatskoga kartografa Ivana Klobučarića", te drugo djelo "Slavonija - Povijest naselja i podrijetlo stanovništva". U svim tim već izišlim, ili dijelima koja će tek izići, Marković izlaže povijesne izvore, vodi računa o demografskom i vjerskom momentu kroz povijest na spomenutim prostorima, svoje zaključke temelji na povijesnim izvorima i literaturi, pa su baš zbog toga njegovi zaključci utemeljeni. Gore navedeno djelo namijenjeno je i čitateljima iz Hrvatske, jer je njezina povijest u ovom djelu osvijetljena s druge točke motrišta.

Josip Barbarić

Hrvatska i Europa; kultura, znanost i umjetnost, ur. Ivan Supičić, sv. I., *Srednji vijek (VII-XII. stoljeće): Rano doba hrvatske kulture*, ur. 1. sv. Josip Bratulić et al., HAZU-AGM, Zagreb 1997., 632. str. + 550 ilustr. u bojama, tlocrta i zemljovida

UDK 930.85(497.5)

Već je prilikom predstavljanja prvog sveska edicije *Hrvatska i Europa; kultura, znanost i umjetnost* njezin glavni i odgovorni urednik, akademik Ivan Supičić, naglasio kako bi ona trebala predstavljati osobit "zagrljaj Hrvatske i Europe" simbolički istaknut i naslovnicom predstavljenog prvog sveska - reljefnim detaljom oltarne ograde drevne crkve Sv. Lovre u Zadru koji prikazuje susret Kristove majke Marije i njezine rodakinje Elizabete. Tijekom tog svečanog predstavljanja u prepunoj Preporodnoj dvorani (13. listopada 1997. god.) predsjednik HAZU Ivan Supek također je istaknuo kako taj prvi svezak, pod naslovom *Srednji vijek*

(VII.-XII. stoljeće): *Rano doba hrvatske kulture*, predstavlja početak ostvarenja *Europa projekta* započetog 1992. godine i to upravo na poticaj akademika Ivana Supićića - tajnika Razreda za glazbenu umjetnost i muzikologiju HAZU. Naime, taj je projekt bio od samih početaka zamišljen kao svojevrsan znanstveni interdisciplinarni, štoviše, multidisciplinarni pokušaj kojemu je zadatak da na odmjeren i primjeren način javnosti prikaže trinaestostoljetni razvitak hrvatskoga povijesnog i kulturnog identiteta kao i njegovog (su)djelovanja u izgradnji i razvitku europske, a time i svjetske kulturne baštine. Da bi se projekt ostvario, bilo je, dakle, potrebno osigurati novčana sredstva u ratnim godinama - godinama kada je Hrvatska još uvijek bila djelomice okupirana i suočena s posvemašnjim stanjem ugroženosti i nesigurnosti. Upravo se iz tih razloga Uredništvo prvoga sveska, kao i Uredničko vijeće edicije, u to vrijeme oslonilo na financijsku pomoć Ministarstva kulture i Ministarstva znanosti i tehnologije Republike Hrvatske, te na Participacijski program UNESCO-a, uz podršku Hrvatske komisije za suradnju s UNESCO-om. Iz potpore se navedenih institucija dade zaključiti kako zanimanje za taj projekt postoji ne samo u našim, nego i u svjetskim kulturnim i znanstvenim institucijama, te eminentnim izdavačkim kućama.

Čitava se edicija, što je posebno važno, paralelno prevodi na engleski i francuski jezik (suzidavač za englesko govorno područje je londonska izdavačka kuća *Philip Wilson Publishers*, a onaj za francusko, pariška kuća *Somogy Editions d'Art*). Ta će paralelna izdanja bogate sadržaje hrvatske povijesti, kulture, znanosti i umjetnosti konačno prenijeti "razumljivim jezicima" europskoj, a time i svjetskoj ne samo, znanstvenoj javnosti čime će "zagrljaj Europe i Hrvatske" postati doista iskren i prožet uzajamnim razumijevanjem poput onoga Marije i Elizabete, a što i jest jedan od primarnih ciljeva same edicije. Upravo je takav način rada i takav nastup na međunarodnoj znanstvenoj sceni hrvatskoj historiografiji tijekom većeg dijela ovog stoljeća bio u velikoj mjeri onemogućavan, kako je to naglasio urednik edicije Ivan Supićić, pa nije stoga ni čudnom bivala svojevrsna "ravnodušnost Europe", koja je najvećim dijelom ipak proizlazila iz njezina neznanja i neobaviještenosti o dostignućima hrvatske povijesne i njoj srodnih znanosti. Vremena potiskivanja i prešućivanja hrvatske kulturne i povijesne posebnosti minula su, te se danas, usprkos vrlo teškim poratnim vremenima, hrvatska izvostena sloboda i nezavisnost ogledaju i u ostvarivanju projekata kakav je *Europa projekt*. No mora se naglasiti kako takvi projekti ne bi bili mogući da nije bilo ustrajnih, samozatajnih i u konačnici vrhunskih postignuća naših znanstvenika, polučeni upravo tijekom tih dugih desetljeća jezično-političke izoliranosti i skučenosti unutar granica svega onoga što je ulazilo u okvire pojma - Jugoslavija. Objavljivanje prvoga i uskoro paralelnih francuskih i engleskih svezaka znanstveno-izdavačkog pothvata *Hrvatska i Europa*, sve te činjenice najbolje potvrđuju. Upravo tu stvarnost uočava i naglašava Jacques Le Goff u *Predgovoru* francuskoga izdanja prvoga sveska kada kaže kako u toj knjizi autori redom "svi Hrvati, pokazuju tu s erudicijom, inteligentno i briljantno, da je Hrvatska izvorna ali i duboko europska sastavnica cjeline što je čini Europa".¹

Edicija *Hrvatska i Europa* je, dakle, zamišljena kao komplet od pet svezaka, kojima će se kronološkim slijedom obraditi pojedina razdoblja hrvatske - u Braudelovskom smislu - totalne povijesti, odnosno kulture u najširem značenjskom smislu te riječi. Takav metodološki pristup potvrđuju i pojedinačni naslovi svezaka čitave edicije, a oni slijedom glase: *Srednji vijek (VII.-XII. stoljeće): Rano doba hrvatske kulture*, sv. I; *Srednji vijek i renesansa (XIII.-XVI. stoljeće)*, sv. II; *Barok i prosvjetiteljstvo (XVII.-XVIII. stoljeće)*, sv. III; *Moderna hrvatska kultura (XIX. stoljeće)*, sv. IV. i na koncu *Suvremena hrvatska kultura (XX. stoljeće)*, sv. V. Ti naslovi jasno i nedvosmisleno poručuju kako je ulazilo u okvire riječi o projektu objavljivanja prve cjelovite sinteze hrvatske povijesti. Već sama ta činjenica pobuđuje veliko zanimanje šire javnosti od one ograničene na akademske, sveučilišne i usko specijalizirane znanstvene krugove. Ujednačenost se metodološkog pristupa ostvarenju projekta, a time i ujednačenost prezentacije znanstvenih dostignuća, vrlo dobro ogleda već u otisnutomu prvom svesku edicije.

¹ Jacques Le Goff, "Predgovor francuskome izdanju prvoga sveska edicije HAZU 'Hrvatska i Europa'", *Hrvatsko slovo* (Zagreb, 11. 12. 1998.), str. 4.

U tom je svesku objavljeno 29 znanstvenih priloga, podijeljenih i razvrstanih u više tematskih cjelina. U prvoj se tematskoj cjelini, koja nosi naslov *Hrvatska u Europskoj povijesti i kulturi* (11-52) pojavljuju kao autori Ivan Supićić (Hrvatska i Europa. Povijesno-filozofijski osvrt, 13-33) i Andre Mohorovičić (Hrvatska. Kulturno-povijesni identitet, 35-52). U drugoj su cjelini naslova *Hrvatski prostor u antici i ranome srednjem vijeku* (53-146) objavljeni znanstveni prilozi Marina Zaninovića (Iliri u antici na hrvatskom tlu, 55-71), Brune Kuntić-Makvić (Grčka i rimska starina, 73-91), Mate Suića (Kontinuitet urbane kulture, 93-115) i Vladimira Sokola (Arheološka baština i zlatarstvo, 117-146). Treća je tematska cjelina, koja nosi naslov *Podrijetlo, društvo, država, religija* (147-236) zaokružena radovima Radoslava Katičića (O podrijetlu Hrvata, 149-167), Ive Goldsteina (Između Bizanta, Jadrana i Srednje Europe, 169-178), Tomislava Raukara (Prostor i društvo, 181-195), Luje Margetića (Hrvatska država u doba narodnih vladara, 197-214) i Franje Šanjeka (Crkva i kršćanstvo, 217-236). U sljedećoj, četvrtoj, cjelini naslova *Izvori - natpisi* (237-336) svoje znanstvene radnje objavljuju: Mirjana Matijević-Sokol (Latinski natpisi, 239-256), Branko Fučić (Hrvatski glagoljski i cirilski natpisi, 259-282), Jakov Stipišić (Hrvatska u diplomatskim izvorima do kraja XI. stoljeća, 258-318) i Miroslav Kurelac (Narativni izvori, 321-336). Peta cjelina naslova *Jezik, pismenost, književnost* (337-414) donosi priloge sljedećih autora: Radoslav Katičić (Jezik i pismenost, 339-367), Eduard Hercigonja (Glagoljaštvo i glagolizam, 369-398) i Petar Šimunović (Onomastička svjedočanstva nakon doosebe, 401-414). Znanstveni članci i njihovi autori šeste tematske cjeline *Likovna umjetnosti* (415-558) jesu: Radovan Ivančević (Interpretacije predromaničke umjetnosti, 417-442), Tomislav Marasović (Predromaničko graditeljstvo, 445-472), Ivo Petricoli (Skulptura od VIII. do XI. stoljeća, 475-491), Igor Fisković (Slikarstvo, 493-509), Mladen Pejaković (Znakovi i značenja u hrvatskoj predromanici, 513-542) i Anđelko Badurina (Illuminacija rukopisa, 545-558). Sedma tematska cjelina, koja nosi naslov *Glazbena umjetnost* (559-576) obuhvaća dvije radnje autora Starislava Tuksara (Počeci hrvatske glazbe, 561-567) i Jerka Bezića (Glagoljaško pjevanje, 569-576), a zadnja, osma, cjelina naslova *Znanost i filozofija* (577-597) radnje Žarka Dadića (Znanost i filozofija, 579-590), Mirka Markovića (Hrvatska u Idrizijevoj karti iz 1154. godine, 591-592) i na koncu ponovno Mirka Markovića (Zemljopisna obilježja Republike Hrvatske, 595-597). Svesku su na samom početku dodani uvodni tekstovi glavnog i odgovornog urednika Ivana Supićića (Urednička napomena, 1-2) i tadašnjeg predsjednika HAZU-a Ivana Supeka (Uvodna riječ, 5-10). Na samomu se kraju nalaze prilozima i pomagala koja korisno nadopunjuju sadržaj čitavog sveska. To je, prije svega, paralelni "Kronološki pregled" (599-609) hrvatske i europske ranosrednjovjekovne povijesti koji su za tisak pripremili akademici Eduard Hercigonja, Tomislav Raukar i Franjo Šanjek. Nakon njega slijedi "Kazalo osobnih imena" (611-620) i na koncu abecednim slijedom kratke biografije svih autora čiji su tekstovi objavljeni u tom svesku (621-623). Što je to namah uočljivo kada se taj svezak uzme u ruke?

Već naslovi na ovitku korica tog sveska jasno izražavaju osnovne namjere uređivačkih timova čitavog projekta. *Europa projekt* jest u svojoj biti na tragu braudelovske koncepcije pisanja i predstavljanja povijesti "Hrvatske izvan Hrvatske", odnosno "hrvatske Europe", a ne samo puka sinteza povijesti hrvatskih zemalja, odnosno "hrvatske i europske povijesti u Hrvatskoj". Isticanje upravo toga "europskog konteksta" i (su)odnosa Hrvatske i Europe, jesu one silnice koje s ovitaka svih izdanja prvog sveska primoravaju čitatelja da zaviri u sam sadržaj knjige. Kazalo sadržaja potpuno opravdava sve najave i poruke istaknute na ovcima sveska. Naime, ono s čime je svaki čitatelj istoga časa oduševljen je već u tom kazalu izrazito vidljiva multidisciplinarnost u znanstvenom i metodološkom pristupu realizaciji tog sveska. Taj se pristup ne ogleda jedino u naslovima pojedinih tematskih cjelina, već je on potvrđen i odabirom različitih, često usko specijaliziranih stručnjaka koji su svojim tekstovima pridonijeli realizaciji prvoga u nizu svezaka edicije *Hrvatska i Europa*. Uz takvu uređivačku koncepciju Odbora za Europski projekt s pravom se može očekivati suradnja s gotovo dvije stotine različitih autora, kojima bi u konačnici moralo biti otisnuto preko 4.000 stranica njihovih tekstova u toj svojevrsnoj peterosveščanoj sintezi hrvatske povijesti i kulture. Svrhovitost i nužnost takovoga široko zasnovanoga pluridisciplinarnog istupa naših znanstvenika prema svijetu s oduševljenjem prihvaća i pisac *Predgovora* francuskoga izdanja

prvog sveska J. Le Goff, jer se pokretanjem te edicije čini - kako sâm kaže - ne samo "najveća usluga Hrvatskoj nego i svjetskoj znanosti".²

Krajnji su ciljevi tog kapitalnog projekta HAZU-a, kao što je ranije pripomenuto, jasno uočljivi uvidom u konceptualni i sadržajni ustroj prvoga sveska edicije. Naime, njega, uz to što je enciklopedijskog formata, ne resi samo duh enciklopedijske širine, već i enciklopedijske preciznosti svakoga pojedinog članka objavljenog u tom svesku. Članci su pojedinačno pisani jednostavnim i razumljivim znanstveno-narativnim jezikom kojim je istodobno osiguran znanstveno-kritički i sintetski pristup zadanoj temi, te ujedno i obogaćen poticajnim prijedlozima novih tumačenja ranosrednjovjekovne povijesti hrvatskih zemalja. Jasno je, da taj svezak i nema namjeru ponuditi "konačno rješenje", jer je problem povijesti ranosrednjovjekovlja i danas obavijen mnogim nepoznicama, ne samo glede prošlosti hrvatskih, već je ta značajka poput vjerne pratilje nazočna i u puno razvijenijim europskim historiografijama koje tumače tadašnju prošlost svojih zemalja. Iz svakog je pojedinog članka tog prvog sveska vidljiva osnovna radna koncepcija Odbora za Europski projekt i Uredničkog vjeća edicije, koje su se autori tekstova pretežito i pridržavali. Naslovi su tekstova jasni i kratki, a kritički je aparat sveden na optimalnu mjeru - upravo onu koja zadovoljava, ne samo potrebe stručnjaka ili specijalista za određene znanstvene discipline, već i onu koja se obraća visoko obrazovanomu čitatelju. Vjerojatno je taj kriterij i razlogom što su se na kraju svakog članka izbjegavali u popise rabljene literature uvrštavati odviše specijalistički radovi. Naime, i uz takav selektivan pristup, u prvom je svesku navedeno gotovo 800 različitih bibliografskih jedinica (što bi onda kompletna edicija donijela preko 4.000 bibliografskih jedinica!). Slična je selektivnost uočljiva i u odabiru likovnih priloga koji rese stranice tog sveska. No, baš je poštujući te kriterije - kojima je, dakle, bio cilj zadovoljiti ukuse šire visoko obrazovane publike - Radovanu Ivančeviću, kao iznimno sposobnomu likovnom uredniku, i pošlo za rukom postići osobitu ljepotu te skladnost likovnih i tekstualnih priloga na stranicama čitavog sveska. Zahvaljujući upravo takvim selektivnim pristupima ostvarilo se, dakle, nevakidašnje izdavačko postignuće, koje već sada zadivljuje svojom neuobičajenom koncepcijom i sadržajnim ustrojem (čak i strane) specijaliste, a da se o široj intelektualnoj publici i ne govori. Stoga bi se moglo reći da je jedna od istaknutijih vrijednosti tog izdanja upravo ta vizualna skladnost tekstualnih (osnovni tekst, znanstveni aparat, legende) i likovnih (kolor fotografije, tlocrti, nacrti, faksimili, tabele) priloga, jer ta skladnost svojom vizualizacijom gotovo trenutno i snažno informativno djeluje na svakog čitatelja.

Prvi je svezak edicije *Hrvatska i Europa; kultura, znanost i umjetnost*, knjiga koja ulazi u prvijence izdavačkih poduhvata takve vrste u hrvatskoj historiografiji. Ona je knjiga sintetski zaokruženih cjelina, ali je isto tako i knjiga istraživačkih poticaja i otvorenih pitanja - knjiga koja pred (ne samo naše) znanstvenike postavlja imperativ kontinuiranoga rada u proučavanju povijesti hrvatskoga ranosrednjovjekovlja i to u sveobuhvatnom spektru multidisciplinarnih spoznaja. Najveća vrijednost tog sveska jest činjenica da će on, kao i budući svesci čitave edicije, biti korisnim uporištem znanstvenomu domaćem i stranom razvoju u komparativnom proučavanju samih početaka povijesti hrvatskih zemalja - zemalja koje jesu dijelom mediteranskog, srednje- i zapadno-europskog, ali isto tako i južnoslavenskoga balkanskog, odnosno bizantskog tj. jednom riječju - europskog prostora. Hrvatski je, dakle, kulturni prostor kao svojevrsna obodnica, ali i kao osebujno žarište europskih kultura zasigurno zanimljivo područje istraživanja svega onoga što su Hrvati tijekom svoje povijesti od Europe upijali, ali i onoga što su joj pružali, pa tako i u promatranom razdoblju prvoga sveska edicije *Hrvatska i Europa*, što izrijekom potvrđuje i J. Le Goff u *Predgovoru* francuskog izdanja kada kaže: "Hrvatska iskazuje u najvišoj mjeri svoj europski značaj važnim sastavom vlastitosti u kojoj se potvrđuje do danas, u iskušenjima i olujama, svijesti o identitetu i usvajanje raznih kultura s kojima je ona bila u dodiru. Poput same Europe, Hrvatska je sačinjena od susljednih akulturacija koje su je obogatile, a da je nisu promijenile".³ Preostaje nam se nadati kako će se nakon

² Ivan Supićić, "Jacques Le Goff - Susret u Parizu", *Hrvatsko slovo* (Zagreb, 11. 12. 1998.), str. 5.

³ Le Goff, nav. dj., str. 4.

čitanja prvog sveska edicije *Hrvatska i Europa* i mnogi francuski čitatelji poput Le Goffa prestatu crveniti poradi svojega neznanja o postojanju "jedne od najljepših europskih umjetnosti ranoga srednjeg vijeka".⁴ Time bi i osnovna zadaća *Europa projekta* u cijelosti bila ispunjena.

Ivan Jurković

Jubilarni Historijski zbornik, god. L., Zagreb 1997., 371 str.

UDK 93/94(05)
930-05Šidak, J.

Jubilarni pedeseti broj časopisa "*Historijski zbornik*" posvećen je prof. dr. Jaroslavu Šidaku, njegovu osnivaču i glavnom uredniku od 1948. do 1985 godine. Ova, uistinu vrijedna i značajna obljetnica, dostojno je proslavljena 10. 3. 1998. na svečanosti sjednici održanoj u povodu 50. obljetnice djelovanja Društva za hrvatsku povjesnicu (Savez povijesnih društava Republike Hrvatske), koje je, uostalom i izdavač slavljeničkog časopisa.

Na sjednici je, održanoj u Velikoj dvorani Školske knjige u Zagrebu, dr. Petar Strčić dao sažet prikaz polustoljetnog rada Društva za hrvatsku povjesnicu (Savez povijesnih društava Republike Hrvatske) i hrvatske historiografije, dok je prof. dr. Ivan Kampuš, glavni i odgovorni urednik *Historijskog zbornika*, predstavio svih, dosad objavljenih, pedeset svezaka časopisa.

Ovaj bismo jubilarni broj mogli podijeliti u dvije cjeline. Prvu, koja obuhvaća uobičajne rubrike: članci (1-241), Grada (243-253), Iz povijesti historiografije (255-271), Ocjene i prikazi (273-302), Bilješke (303-309), Zasluzni povjesničari (311-320) i drugu, koja je posvećena radu Društva za hrvatsku povjesnicu (321-340), te bibliografiji "*Historijskog zbornika*" od broja XXXI-XXXII (1978.-1979.) do sadašnjeg - L (1997.) (341-371).

Posvećujući svoj članak "*Marcellinus - scolasticus i proconsul Dalmatiae*" dosadašnjim urednicima J. Šidaku i I. Kampušu, Lujko Margetić razmatra nekoliko ključnih pitanja vezanih uz ovog visokog bizantskog funkcionara: što je *scolasticus* u pismima pape Grgura I., je li Dalmacija nakon 538. god. organizirana kao provincija, te kako objasniti Marcellinovu titulu *proconsul*. Analizirajući mišljenja nekolicine autora (Diehl, Hartmann, Stein, Feriuga), Margetić zaključuje kako je, uz vojnog zapovjednika u Dalmaciji koji je potpadao pod ravenškog egzarha, Marcellin kao carev izravni predstavnik ili *agens in rebus* imao vrlo važnu i samostalnu ulogu u Dalmaciji, možda čak i veću nego drugdje ostali carski *agentes in rebus*.

Vladimir se Posavec u radu "*Pogled na prošlost rimske Dalmacije u prvoj polovici V. stoljeća*" najprije osvrće na više no skromne podatke u domaćoj i stranoj literaturi o povijesti kasnoantičke rimske Dalmacije. U drugom dijelu teksta autor daje sažet pregled povijesti rimske Dalmacije početkom V. stoljeća, te na kraju upozorava na nužnost intenziviranja arheoloških istraživanja budući da zbog nedostatka pisanih izvora za to razdoblje, samo arheološki materijal može baciti novo svjetlo na ovo, dosad na žalost, slabo istraženo povijesno razdoblje.

O odnosima grada, *contada*, tj. područja oko grada i sela na Apeninskom poluotoku u kasnom srednjem vijeku raspravlja Slaven Bertoša u članku "*Osnovni problemi stvaranja talijanskih regionalnih država u XIV. i XV. stoljeću*". U spomenutom se članku autor posebno dotiče pitanja uloge *contada* u procesu stvaranja država, te odnosa *contada* i sela u fazama tranzicije prema regionalnoj državi, o odnosima "regionalne države" naspram "gradske države", te pitanja krize komunalnih sloboda i podrijetla teritorijalnih država.

⁴ Na ist. mj.